

place in this was the relative autonomy of the Southern Kyiv region. More and more noticeable was the declarative nature of the Cossacks' subjects to the royal authorities. Such political independence of the Ukrainian Cossacks significantly annoyed the government circles of the Rzecz Pospolita (Polish-Lithuanian Commonwealth).

An important factor in the formation of the state-building paradigm of the Cossacks was the process of transformation of the ethnosocial structure of the Ukrainian community. The Cossacks became its new ethnosocial (national) elite. As in the ethnosocial focus, it concentrates the main parameters of the new life model of the Ukrainian early modern nation, including the state-building idea. At the same time, Cossacks developed new elements of Ukrainian ethnic identity, thanks to flexible contacts with the traditions of other communities, whose representatives replenished the ranks of Ukrainian Cossacks.

Conclusion. The most important consequence of ethnosocial processes in the Southern Kyiv region in the 16th – the first half of the 17th century there was a significant politicization of Ukrainian ethnicity. This had a tangible positive impact on the process of Ukrainian state formation. At the same time, this became an important basis for the formation of a qualitatively new type of ethnosocial organism of Ukrainians – an early modern nation. Our main conclusion is that the Ukrainian Cossacks themselves played a primary role in this ethnosocial (in content, character and consequences) process.

Key words: Southern Kyiv region, Middle Dnieper region, state-building processes, ethnosocial organism, Ukrainian Cossacks, early modern Ukrainian nation.

Одержано редакцією 6.05.2022

Прийнято до публікації 10.05.2022

УДК 930.2:477.4(058.244)«19–20»

DOI: 10.31651/2076-5908-2022-1-61-67

ПРИСЯЖНЮК Юрій Петрович,

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України Черкаського
національного університету
ім. Б. Хмельницького,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>,
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

УКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНИН ПЕРІОДУ КРИЗИ КРІПОСНОГО ПРАВА (ШТРИХИ МЕНТАЛЬНОГО ПОРТРЕТУ)

Автор статті звертається до проблеми внутрішнього світу українських селян періоду кризи кріпосництва, маючи на меті додатково прояснити його характерологію на рівні повсякденного та мікроісторичного побутування. Ключовою є думка про життєві пріоритети, якими переймався й керувався типовий представник цієї верстви. Назгал їх можна окреслити такими сторонами буття як народна релігійність, щоденні соціальні турботи та господарські клопоти, а насамперед – побутові труднощі. Збереження традиційних основ життя не означало перебування селян осторонь процесів модернізації, як і їхньої (не)причетності до політичного життя. Інша справа, що відповіді на нові виклики були «ледве помітними» та вже зовсім мало торкалися самої модерної сутності подій і змін. Приміром, неучасть українських селян у польських Листопадовому (1830) та Січевому (1863) повстаннях мало цілком умотивовані причини.

Ключові слова: селянин, люди, патріархальність, ментальність, традиційний світ (суспільство), повсякдення.

Постановка проблеми. Минувшина замкнених спільнот, які, як справедливо зазначав Л. Февр, «усе вилучають із навколишнього довкілля, які самі є, якщо можна так сказати, нічим іншим, як продуктом навколишнього середовища...», потребує складних моделей пояснення [1, 164]. Тож, творення наративів, присвячених історії українського селянства, потребує від науковців саме таких, тобто інтегрованих підходів.

Керуючись прийнятою серед істориків традицією, у цьому випадку ведемо мову про сільську «малоросійську» людність кількох поколінь, яка мешкала в Наддніпрянщині ближче до другої половини ХІХ ст. (орієнтовно до реформ 1860-х рр.). Ідеться про людей аграрного,

тобто все ще патріархального (домодерного) суспільства, з усіма їм притаманними характеристиками – самобутніми уявленнями, уподобаннями, манерами, з іншого боку – про досить густо населений і, з огляду на це, такою ж мірою досить численний соціально-комунікативний конгломерат сіл (соціально-територіальних громад). За багатьма соціокультурними рисами та властивостями вони й близько не нагадували сучасні міста-мегаполіси й навіть села. Уникаючи власне порівняння цих мікросвітів, що, на наш погляд, потребує окремого дослідження, зважимо бодай на одну відмінність – життя селян доби кризи кріпосної системи було незрівнянно більшою мірою «наповнене» природою, обійстям (двором), господаркою, худобою, а передусім усім тим, що його доцільно було б окреслювати родинним колом – своїми батьками, дітьми, також численними родичами та почасти сусідами. Зазвичай це були люди, які фактично вікували в одній місцевості, відтак пересічно переймалися сільськими, вужче домашніми клопатами, а на схилі років нерідко не могли згадати бодай щось зі свого життя за межами цієї ойкумени. Вони насправду мали великий досвід, проте, як правило, він лишався обмеженим узвичасним укладом і аж ніяк не міг «похвалитися» знаннями чи практичною діяльністю в царині альтернативного, приміром урбанізованого середовища. І вже зовсім рідко хто з селян був спроможним набути навичок інтелектуальних, мистецьких (у значенні причетності до зразків високої культури), наукових чи політичних практик.

Для автора очевидно – аби ліпше збагнути цей світ, його варто уявляти як певну цілісну систему, де кожна її ознака має бути «скоригованою з рештою» [2, 8]. Водночас, привнесення до цих «типових властивостей об'єкту» рис інших (альтернативних) систем дає нагоду краще прояснити їхню унікальність. Однією з таких своєрідностей може бути спроба з'ясувати питання – брали чи ні українські селяни Правобережжя участь у польських національних повстаннях, які ввійшли в історію під назвами Листопадове та Січневе?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внутрішній світ українського селянина чи не завжди привертав увагу письменників, митців, дослідників. Важливо наголосити, що чимало студій таких інтелектуалів XIX ст. як А. Метлицький, В. Вислоцький, Д. Мордовцев, М. Максимович, П. Куліш, М. Драгоманов, М. Номис, І. Рудченко, І. Нечуй-Левицький, М. Закревський, Я. Головацький та ін. дотепер не втратили свого наукового значення. Про це свідчать власне самі міркування цих небайдужих до долі української людності (селянства) вчених, зокрема й таке: «Народ творив образи богів відповідно до смаку і психологічного характеру, переніс із землі на небо форми свого побуту і соціальної ієрархії» [3, 139].

Оскільки наша розвідка носить міждисциплінарний характер, звертаємо увагу на останні праці, які належать не лише історикам, а й їхнім колегам по гуманітарному цеху. Серед інших, стаття етнологині І. Ігнатенко, присвячена проблемам «гігієни українських жінок» середини XIX ст. і кількох наступних поколінь [4, 21]. Привертає увагу, що навіть така інтимна сфера як догляд за тілом була «вагомо» залежною від «природно-кліматичних умов та побутових чинників» [4, 21]. Уже на їхній основі формувалися й функціонували «суспільні правила, культурні норми й приписи», також досить чутливі для громадського звучання заборони [4, 21]. У практичному вимірі це означало збереження фактично ритуального ставлення до догляду (передусім жінок) за тілом, особливо – волоссям. Суттєвою лишалася різниця в дотриманні обрядів між дівчатами та заміжніми жінками. Ці та інші висновки підтверджують думку про збереження традиційних основ життєдіяльності селян в умовах кризи кріпосницького устрою, активізації товарно-грошових відносин, початку промислового перевороту.

Метою розвідки є спроба простежити самобутність внутрішнього світу українського селянина Наддніпрянщини періоду кризи кріпосницької системи, звернути додаткову увагу на окремі аспекти (штрихи портрету) його ментальності.

Виклад основного матеріалу. Внутрішній (паралельний) світ українських селян першої половини XIX ст. назагал визначався їхньою (перед)історією й безпосередньо «відбивав» конкретне середовище існування. Індивідуальне життя кожної людини лишалося майже тотально вмонтованим у колективну пам'ять та досвід, і, знову ж таки, повсякденні турботи. Усталений спосіб життя асоціювався з родинним (батьківським) обійстям, вулицею («кутком»), селом, навколишньою округою. Коли, траплялося, людина залишала цю «зону затишку», це супроводжувалося відчутним «спалахом» психічного дискомфорту, що, своєю

чергою, спонукало до креативного мислення, але ще більше до розчарування, депресивних і, нерідко, панічних настроїв. Зазвичай «інновації» поставали в уявленнях селянина не в їхній реальній сутності, а у вигляді певного симулякра (вигаданого образу), який замість чогось дійсного більше відбивав бажане. Для прикладу згадаймо мікросюжет розмови сільського парубка Олексія з відставним солдатом Осипом Скориком (фрагмент побутової комедії Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці»). На запитання Олексія «От вже думаю, походили по світу, навидались усячини!» Осип хвалькувато відповів: «Уж я то не пахаділ? Єсть лі така старана, где б я не пабувал? Були ми і у Франції, усю Німецію прайшли, у Рассеї стояли, та і у Туреччину завертали-ста! Што то, батюшки, свет великий! Как ви живьоте сдеса у глуші, так і думаєте, што только і света, што над вами? Нет, брат!.. Вот у нас, примером сказать, хлеб: вот і я, і ти, і усяк знает, што то хлеб, а у них так іначе завьотся. Алі вот і вода; ну, малая дитина у нас назавьот воду водою, у них – так і не вмьют так назвать. Умново в них нічаво не спрашуй, усьо па-своему і савсем не так, как у нас» [5]. У цих словах простежуємо відчутну потребу дистанціюватися від чужого, відтак дивного, незрозумілого, зокрема й того, що Осип називає «умним». Власне воно засвідчує своєрідний «діалог культур», суб'єктом якого, з українського боку виступає селянський світ із його усвідомленням власної «глуші».

А втім, приналежність і підпорядкованість колективному, причому і соціальному, і ментальному, унеможлилювали інші форми життєдіяльності сільських людей, до яких, для порівняння, так звичні мешканці урбанізованих культурно-мистецьких мегаполісів початку ХХІ ст. Їхній побут не був пов'язаний із тим комфортом, який означав майже непереборну залежність від матеріальних зручностей, що їх запропонує міська цивілізація. Цікаво, що в обох випадках людина лишатиметься ніби прикріпленою до місця помешкання й на свій лад «приборканою» цими обставинами, проте в першому з них вона буде «упокорена» соціальною, правовою (звичаєвою), господарською замкненістю, у другому – зрозумілою сьогодні всім і кожному зніженістю від «confort (допомоги, сприяння), reconfort (втішання, підтримки)» [6, 284]. Тож, багато чого, якщо не все, у селянина залежало від відсутності життєвих альтернатив, що зайвий раз спонукає нас заглиблюватися в перипетії його «одноманітного повсякдення».

І все ж патріархальність не означала тотального панування безпросвітнього обскурантизму, нездоланної відсталості чи реакційності. Мандрівники, яким у епоху Романтизму випало для себе «відкривати Малоросію», коли ближче знайомилися з місцевим сільським людом, щиро дивувалися його етнічним рисам, самобутній культурі. Ще на початку ХІХ ст. автор «Подорожі в південну Росію у листах» В. Ізмайлов звернув увагу на ті сторони буття, які створювали в українських селян, їхньому домашньому господарстві (родинному колі) усталений порядок і гармонію. Серед іншого, він виокремив любов, причому взаємну, яка, на переконання цього письменника й мандрівника, набагато більше гуртувала цих людей, аніж «влада й послух у нас (росіян. – Ю. П.)» [7, 258]. Особливо В. Ізмайлова вразила «вільна» поведінка «гарних, струнких, проворних і привабливих», «зграбних як для селянок» дівчат [7, 258]. Немає сумніву, що автор «Подорожі...» раніше спостерігав життя селян(ок) у самій Росії й зафіксовані ним ознаки українок стали результатом свідомого чи мимовільного порівняння. Дещо нижче у своєму тексті він указав про це сам: якщо в «родинному житті московитів панує деспотизм, моральна розхитаність, неестетичність росіянок», то й не дивно, що вони «не дбають про зовнішній вигляд хат, навколо хат немає рослинності, вбрання негарне» [7, 258]. В українців же майже все навпаки: «кожна хата чиста й біла, в оточенні квітучих садків» [7, 258].

Не складно помітити, що в такій когнітивній оцінці російського мандрівника містяться очевидні перебільшення. Ним, зокрема, проігноровано чимало життєвих реалій сільського устрою та селянського побуту як такого. Скажімо, відстані, що розділяли села, волості, регіони, були для людей ще «надмірно великими», а дороги – «надто довгими». Бажання міряти їх власними ногами виникали хіба що за крайньої потреби, найчастіше – господарської (меркантильної) чи лікувальної. Значною мірою цьому сприяв той негативний стан, у якому держава й місцеві громади утримували шляхи сполучень. З цього приводу дещо згодом, у 1862 р. П. Куліш писатиме: «Ніде дороги так не кепські, як в Україні. Це канали, якими цивілізація, перейнята в німців, без будь-якої розбірливості, проведена в різні адміністративні

пункти нашого краю» [8, 94]. Про «дурні» дороги в сільській місцевості Наддніпрянщини, а це фактично всі шляхи сполучення за зовсім незначним виключенням, регулярно повідомлялося в річних губернських звітах [9, 432; 10, 8]. Особливо гнітючою ситуація зі шляхами виглядала весною та восени, і саме на це раз по раз звертали увагу посадовці. Для порівняння зазначимо, що протягом наступних (порєформених) десятиліть жодних суттєвих змін у цій царині не відбуватиметься. І на початку ХХ ст. «весною і восени... селяни, а надто мешканці глухих кутків відчуватимуть на своїх боках... бездоріжжя...» [11, 58]. Така залежність від природно-кліматичних обставин при збереженні основ «натурального» способу власного життєзабезпечення дає підстави розуміти селянський світ як конгломерат більш-менш однотипних локальних світів, кожний із яких мав свої історичні відмінності та традиції (зокрема й господарські), відповідно – особливості «відчування» й імплантації міграційних, урбанізаційних та інтеграційні «подихів» прийдешньої епохи. Зрозуміло, що визначити межі цих мікросвітів досить проблематично. Уявлення про їхню географію на губернському й повітовому рівнях, до чого нас спонукає характер виявлених джерел, мають вочевидь штучний характер, а отже, деь відбивають дійсність, а в чомусь її спотворюють.

Водночас, селянський світ мав і інший вимір, на, так би мовити, «макрорівні». Справа в тому, що так чи так, але патріархальний селянин не міг лишатися за межами того, що прийнято називати «великою політикою». Польські повстання, які ввійшли в історію під назвами Листопадове (1830) та Січневе (1863) й фактично означали змагання двох модерних проєктів – російського шовіністичного (великодержавного) та польського національного, сільські люди Правобережжя України пересічно сприймали радше як «панські бунти». Вони не бачили потреби брати участь у тих змаганнях, справжня сутність яких лишалася для них незрозумілою. До того ж виступи шляхти проти православного царя-батюшки не давали їм жодних перспектив на поліпшення власного добробуту. Ба більше, як одновірні та підлеглі монаршій владі, вони вряди-годи таки «брали участь у сільських антипольських караулах» [12, 94]. Аналіз архівних матеріалів засвідчує, що особливого старання в тих поодиноких зіткненнях сторін, що траплялися, у селян не було. Інша справа, коли випадала нагода особисто помститися своїм безпосереднім кривдникам («панам лукавим») [12, 100]. У такому разі «люди ...топтали не лише гурти інсургентів (повстанців. – Ю. П.)..., а й асимілювали у своєму розумінні ляха з паном і все панське», проте, знову ж таки, не без зовнішнього підбурювання [12, 88].

Загалом же велика політика була для селян «вигаданою панамі» своєрідною екзотикою. Соціальна прірва між ними та дворянами лишалася величезною, по суті нездоланною. Спілкуватися ж простолюдинам з дідичем доводилося вкрай рідко. Тематика таких перемовин була вкрай обмеженою, бо переважно йшлося про якісь побутові меркантильні питання, які «цікавили безпосередньо людей» [6, 290]. Це могло бути щось особисте, емоційне, навіть жартівливе. Проте життя все ж поволі змінювалося. У виявленому нами архівному документі вдалося натрапити на окремих епізод останніх дореформених років, де сільські молодіці-відчайдухи кепкували з пана-залицьяльника, демонструючи публічно («на людях») свою персональну невразливість. Чи не було це результатом впливу на сферу «класових відносини на селі» епохи Романтизму? Схоже, що так. У будь-якому разі репрезентовані в писемних та візуально-зображувальних джерелах середини ХІХ ст. типи сільських людей добре відбивають не лише характери, а й їхній жаль, сум, печаль, забавність, веселість, м'якість, ніжність.

Зрештою, український селянин ХІХ ст., бодай і кріпак – це аж ніяк не грубий і необізнаний мужик, а радше «гуманна» людина, якій випала доля страждати й поневірятися. Хоча вона була ще далекою до того, аби цінувати освіту, науку, інтелект, знання як такі, натомість добре усвідомлювала грубе й безцеремонне до себе ставлення, як могла протистояла цинізму й насиллю.

Як не дивно, але за багатьма ментальними характеристиками український селянин середини ХІХ ст. схожий на українця кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. Для аргументації цієї тези звернемо увагу на найдавнішу світліну українського сільського весілля, яку на сьогодні виявлено в архіві. Вона датована 1857 р. Уважно вдивляючись у зовнішній вигляд

зображених людей, розумієш, що доба «пізнього кріпосного права» – це вже далеко не те «дрімуче середньовіччя», яке прийнято описувати виключно в «похмурих тонах» [6, 295]. Світлина фіксує досить оптимістичний сюжет: жінки (з хустинами на голові), дівчата (у вінках), поодинокі чоловіки та навіть діти – усі одягнені святково. Їхнє традиційне вбрання помітно контрастує з тим одягом-лахміттям, яке ми зазвичай звикли бачити на зображеннях «народних мас» російськими й советськими художниками. Погляди людей уважні й концентровані – вони відтворюють внутрішню зосередженість, причетність до чогось життєво важливо, зобов'язуючого. Водночас, вміло передано почуття гідності та самоповаги. На підтвердження сказаного ми володіємо достатньо численними фактами з писемних джерел про ніжні й витончені почуття цих людей.

Саме з цього середовища народився та виріс Т. Шевченко. Цілком очевидно, що у своєму житті він спромігся подолати майже тотальну залежність від цієї всеохоплюючої системи звичаїв, обрядів, установлень (імператив) та правил, церемоній і власне ритуалів своїх односельців, котрі безпосередньо «керували всіх їхнім існуванням» [6, 334]. Т. Шевченко один із небагатьох, хто за всім цим «зобов'язуючим» традиційним світом зумів розгледіти складну та героїчну минувшину свого народу, його справді велику культуру, також духовну велич і, що вже є ознакою геніальності людини, історичні перспективи.

Загалом же це був час, коли сільські люди продовжували дотримуватися обрядовості, вважаючи, що без точного, по своєму вираженого й десь навіть стриманого виконання обрядів життя буде «неправильним». Із цим вони пов'язували майбутнє сімейне щастя кожного молодого подружжя, причому весільні церемонії мали бути дотримані в, так би мовити, «повному обсязі». Якщо уважно простежити за тим, скільки, як та чому виконувалися весільні ритуали, то можна помітити, що чи не кожна дія була спрямована на «програмування» добробуту й благополуччя майбутньої сім'ї. Немає сумніву, що ставлення до цих процедур лишалося надзвичайно серйозним і відповідальним. За ними простежувалися не лише вірування, почуття, сплески емоцій, а й обов'язки. Для дівчини (нареченої, майбутньої дружини) – це передусім народити дитину (й не раз) та працювати: отриманий у підлітковому віці досвід хатніх, городніх і польових робіт буде вдосконалюватися протягом усього заміжжя, подружнього життя. Що ж до функції природного відтворення роду, то наш інтерес тут не є випадковим. Нагадаємо, що саме наступним двом-трьом поколінням селян – тим, хто сам народився в переддень скасування кріпосного права та в перші пореформені десятиліття – доведеться виконати особливу місію, яка ввійде в історію під назвою «демографічний вибух».

І все ж, аби прожити довге життя, потрібно було подолати чимало труднощів і смертельних небезпек. Більшість із них припадало на дитячі та юнацькі роки, проте й у дорослому віці ризики та загрози підстерігали людину повсюдно й повсякчасно. Варто звернути увагу бодай на епідемії, які досить часто «навідувалися» в сільську місцевість. Однією з найнебезпечніших хвороб саме в XIX ст. стала холера. Вона з'явилася й поширилася в Україні у 1820-х рр. Найближче десятиліття (1826–1837) – це період першої пандемії, апогей якої припав на 1831 р., а епіцентром стала Бердичівщина. Надалі масові захворювання на холеру сільської людності спалахуватимуть по всіх регіонах, приміром у 1847–1848 рр. вони збиратимуть свій смертельний урожай у південних губерніях, зокрема й серед населення портових міст. Потерпали від цієї хвороби також чумаки, які, траплялося, помирали безпосередньо в дорозі.

Висновки. По-перше, життєвий шлях українського селянина, його дитинство, молодість, зрілість та старість були тісно пов'язані з селом (традиційним сільським середовищем), у якому людина народжувалася, росла, «відбувалася» соціально й культурно, відповідно – виховувалася, працювала, відпочивала, кохалася, хворіла, старилася, помирала, лишалася в пам'яті родичів та односельців. По-друге, селянин середини XIX ст. не відчував, так би мовити, «усвідомленої причетності» до хліборобського загалу як такого: уявлення про спільноту як клас, верству, прошарок, категорію він не мав, хоча цей факт не дає підстави вважати його маргіналом на кшталт ізгоя, лахмітника, представника несвідомої маси та ін. У царині (само)ідентичності існувала розпливчата візія про «людей», які мають такий же, схожий чи, навпаки, інакший вигляд і статус. Повсякденні міркування про них часто-густо

рясніли всілякими вигадками та невимушеними фантазіями. По-третє, селянин лишався релігійною людиною, причому його вірування означали передусім своєрідний набір обрядів і ритуалів, які відігравали навіть не стільки побожний (сакральний), як соціальний характер. Релігійність полягала в тому, аби «з людьми» відвідувати богослужіння, якщо точніше, то радше місце богослужінь, причому далеко не щодня, і навіть не в кожен «святу неділю». Сутність же релігійних вірувань у ліпшому випадку зводилася до знання й розуміння кількох коротких молитовних текстів (чи їхніх фрагментів), уже згаданого фізичного перебування в храмі (і то не завжди), осіяння себе хресним знаменням, мовчазного слухання псалмів і проповідей священника. Ну й, звичайно, у повсякденних молитвах та набагато частішому (чи завжди доречному?) згадуванні Всевишнього.

Торкаючись таких важливих аспектів буття українського селянина доби кріпосного права як відстані (дороги), хвороби (епідемії), не кажучи вже про численні ризики, які підстерігали людину в дитинстві та протягом усього життя, ми прийшли до загального висновку про те, що його «ментальний портрет» не був приречений на довічну незмінність. Постає Т. Шевченка, який був вихідцем із цього «культурного світу», тому підтвердження.

Список використаної літератури

1. Февр Л. Проблема «человеческой географии» / Люсьен Февр // Бои за историю ; пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича, Ю. Н. Стефанова. – Москва : Наука, 1991. – С. 159–175.
2. Любарский Г. Ю. Морфология истории : сравнительный метод и историческое развитие / Георгий Юрьевич Любарский. – Москва : Изд-во КМК, 2000. – 449 с.
3. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – 2-е вид. – К. : Обереги, 2003. – 144 с.
4. Ігнатенко І. Жіноча гігієна : догляд за тілом, волоссям та обличчям у традиційній культурі українців середини ХІХ – початку ХХ ст. / Ірина Ігнатенко // Етнічна культура народів Європи. – К., 2022. – Вип. 66. – С. 16–25.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Сватання на Гончарівці / Григорій Квітка-Основ'яненко. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1020&page=5>
6. Февр Л. Главные аспекты одной цивилизации / Люсьен Февр // Бои за историю ; пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича, Ю. Н. Стефанова. – Москва : Наука, 1991. – С. 282–346.
7. Панчук І. Історія України очима іноземців : Довідник-хрестоматія / Ігор Іванович Панчук. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 304 с.
8. Кулиш П. А. Поездка в Украину / Пантелеймон Александрович Кулиш // Основа. – 1862. – Квітень. – С. 92–110.
9. РДА. Ф. 1263, оп. 1, спр. 4468, арк. 479.
10. РДА. Ф. 1284, оп. 194, спр. 46, арк. 8.
11. Зинченко М. Про наши дороги / М. Зинченко // Хлебороб. – 1908. – №5–6. – С. 58–59.
12. Присяжнюк Ю. Українські селяни Правобережжя в Січневому повстанні 1863–1864 рр. / Юрій Присяжнюк // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні : від міфів до фактів : кол. моногр. / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 87–100.

References

1. Febvre L. (1991). The problem of «human geography». *Fights for history* ; translation by A. Bobovich, M. Bobovich, Y. Stefanov. Moscow : Nauka. 159–175. (in Russ.).
2. Lyubarsky, G. (2000). Morphology of history : comparative method and historical development. Moscow : KMK Publishing House. (in Russ.).
3. Nechuy-Levytsky, I. (2003). Worldview of the Ukrainian people. Sketch of Ukrainian mythology. 2nd type. Kyiv : Oberehy. (in Ukr.).
4. Ignatenko, I. (2022). Women's hygiene : body, hair and face care in the traditional culture of Ukrainians in the mid-nineteenth – early twentieth century. *Ethnic culture of the peoples of Europe*. Kyiv. Issue 66. 16–25. (in Ukr.).
5. Kvitka-Osnovyanenko G. Matchmaking in Honcharivka. Retrieved from : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1020&page=5> (in Ukr.).
6. Febvre L. (1991). The main aspects of a civilization. *Fights for history* ; translation by A. Bobovich, M. Bobovich, Y. Stefanov. Moscow : Nauka. 282–346. (in Russ.).
7. Panchuk I. (2011). History of Ukraine through the eyes of foreigners : Handbook. Ternopil : Mandrivets. (in Ukr.).

8. Kulish P. (1862). A trip to Ukraine. *Osnova*. April. 92–110. (in Russ.).
9. RDIA. F. 1263, op. 1, spr. 4468, ark. 479. (in Ukr.).
10. RDIA. F. 1284, op. 194, spr. 46, ark. 8. (in Ukr.).
11. Zinchenko M. (1908). About our roads. *Hleborob*. 5–6. 58–59. (in Russ.).
12. Prysiashniuk Y. (2014). Ukrainian peasants of the Right Bank in the January Uprising of 1863–1864. *Polish National Uprising of 1863–1864 in the Right Bank of Ukraine : from myths to facts : monogr.* Edited by I. Kryvoshei, N. Moravets. Uman : FOP Zhovtiy O. 87–100. (in Ukr.).

PRYSIAZHNIUK Yuriy, Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

UKRAINIAN PEASANT DURING THE CRISIS OF SERFDOM (STROKES OF THE MENTAL PORTRAIT)

Abstract. Introduction. *The author of the article addresses the problem of the world of Ukrainian peasants, who in the middle of the XIX century were under the rule of the Romanov monarchy. As you know, this period went down in history as the «crisis of serfdom». It has received a fairly complete and comprehensive coverage in historiography, but the current scientific interpretations do not suit modern inquisitive researchers. They are not satisfied with their schematism and stereotypes. After all, even common economic theories (such as the well-known principle of economic determinism) do not answer the questions. The life of patriarchal (in other words, traditional or pre-modern) peasants was very different from those norms and orders that were soon inherent in the people of urban society. It was they who created the theories and schemes of explanation mentioned above. In fact, this circumstance denies the need to remain captive to Marxist or some other mega-theoretical views, and encourages us to explain the peasant world with the help of more flexible scientific approaches, including interdisciplinary.*

Purpose. *The author wants to clarify some aspects of the mental portrait of a typical Ukrainian peasant of the Naddniprianshchyna during the crisis of serfdom and claims for its more comprehensive and accurate general characteristics.*

Results. *To reproduce (construct) the mental portrait of the historical community (segments of the population) is an extremely difficult task for the researcher. The problem here is not only that it lacks the appropriate tools - concepts and categories developed and tested by science. In fact, it takes no less effort to try to understand the world of existence, which must first be imagined and then described. So, setting himself such an ambitious task, the author realized that even a partial positive result should ensure success. The main emphasis is on clarifying the characterology of Ukrainian peasants at the level (background) of their daily and microhistorical existence. The key is the opinion (hypothesis) about the dominant life priorities (imperatives), which were primarily guided by the representatives of this segment of the population. In general, they can be described as such aspects of life as folk religiosity, daily social worries, household chores (efforts, difficulties), and above all - domestic (mostly family) worries. At the same time, the preservation of the patriarchal foundations of life did not mean that the peasants were outside the processes of modernization, as well as their (non) involvement in «big politics». Another thing is that these answers were «barely noticeable» and had very little to do with the modern nature of the events or changes themselves.*

Conclusion. *Concerning such important chronotope aspects of the life of a Ukrainian peasant in serfdom as distances (roads), diseases (epidemics), as well as numerous risks that awaited a person in childhood and throughout life, we came to the general conclusion that this «mental portrait» was not doomed to eternal immutability. The figure of Taras Shevchenko serves as a convincing confirmation of this.*

Key words : *peasant, people, patriarchy, mentality, traditional world (society), everyday life.*

Одержано редакцією 17.05.2022
Прийнято до публікації 25.05.2022